

УДК 159.9

БРИГАДИР М. Б.

Тернопільський національний економічний університет

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ
ЯК СПОСІБ КОНСТРУЮВАННЯ ПРИРОДОВІДПОВІДНИХ
ОСОБИСТІСНИХ СТРУКТУР**

У статті здійснено теоретичний та методологічний аналіз проблеми формування особистості, поєднавши два аспекти: соціальний і психологічний - через процедуру психологічного проектування. Це – один із різновидів наукового проектування, завдання котрого - конструювання природовідповідних особистісних структур соціального суб'єкта, котрі б повною мірою забезпечували його індивідуально-особистісний розвиток та гармонійну взаємодію з довкіллям.

Ключові слова: *культура, особистість, проектування, психологічне проектування, соціальне довкілля.*

Обґрунтовуючи принцип розвитку, Л. С. Виготський, Г.С. Костюк, Л.С.Рубінштейн вказують, що особистість можна трактувати як ту, що розвивається. Тому, набуваючи особистісних ознак, через вікові новоутворення людина, адаптуючись до соціального довкілля, ефективно у ньому діє. Кожна культура і суспільство створюють свою систему вимог та критеріїв до особистості і встановлюють межі прояву її певних рис та властивостей. Сучасне соціальне довкілля потребує використання психологічного проектування та самопроектування як ефективних методів творення особистісних структур індивіда відповідно до його індивідуальних відмінностей.

Теоретичні та методологічні основи проектувальної діяльності досліджували: О. І.Генісаретський, В.Л.Глазичев, М.С.Каган, С.Б.Кримський, В. М. Розін, Г. П. Щедровицький ; загально-психологічні положення про сутність і розвиток особистості як суб'єкта життєдіяльності через вікові новоутворення вивчали: К. А. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Г.О.Балл, А. В. Брушлінський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В.О. Моляко, В.В.

Рибалка, С. Л. Рубінштейн, В. А. Семиченко, В. О. Татенко, Т.С.Яценко; теоретично-прикладні здобутки в аспекті розробки та запровадження педагогічних та соціально-психологічних проектів належать: В. О. Киричуку, А. Підласому, І. Підласому, В. Пінчуку.

Мета статті полягає у спробі дослідити проблему формування особистості, поєднавши два аспекти: соціальний і психологічний - через процедуру психологічного проектування. Це – один із різновидів наукового проектування, завдання котрого - конструювання природовідповідних особистісних структур соціального суб'єкта, котрі б повною мірою забезпечували його індивідуально-особистісний розвиток та гармонійну взаємодію з довкіллям. Передусім, це стає можливим завдяки формуванню відповідного середовища.

У науковій психологічній теорії і практиці особистість розуміється як така, що розвивається. У ній присутній саморух, який поєднує у собі спонуки біологічного та соціального. Змістове наповнення особистісних структур визначається нуждою, котру формує оточення. Тому становлення особистості – це складний довготривалий процес, який, з одного боку, спонукається внутрішніми мотивами та потребами, а з іншого боку, обумовлюється зовнішнім впливом того довкілля, в якому перебуває людина.

Зі зміною соціального середовища змінюються вимоги до особистості, її навичок та вмінь, а ,відтак, трансформацій зазнає її внутрішній світ. Хоч Л.С.Виготський детально дослідив процеси інтеріоризації та екстеріоризації [3], якісні аспекти переходу зовнішнього досвіду у внутрішній і навпаки залишаються не розкритими. Також тут актуальності набуває суб'єктивність індивіда, особливості його сприймання і розуміння оточення [1; 2; 11].

У розвитку психологічних та педагогічних теорій відстежується багатовекторна тенденція організації та формування такого розвивального середовища, потрапивши в яке особа набувала б ознак суб'єкта та максимально реалізовувала власний особистісний потенціал. С. Д. Максименко створив генетико-моделюючий метод, який виявляє психологічні механізми

становлення цілісної особистості та її окремих структурно-функціональних одиниць, при цьому зачіпається проблема часу та співвідношення біологічного і соціального у становленні та розвитку особистості. При цьому, вихідною рушійною силою є «нужда». Це - особливе універсальне енергетично-інформаційне утворення, що є носієм і чинником соціальної життєвої сили людини. Основу нужди складають біосоціальні процеси [8; 9].

Також спроби пізнати закони організації ефективного соціального довкілля робилися науковцями у багатьох напрямках. Так, І. Пригожин та І.Стінгерс розробляють синергетику як науку про самоорганізацію складних систем, вивчають природу, механізми, закономірності і можливості взаємодії людини з середовищем [10]. Їхні дослідження доводять наявність безперервних змін соціального довкілля. Пасивне спостереження за ними та очікування приходу закономірних видозмін відбувається у межах еволюційного проектування, де методом спроб та помилок закріплюються позитивні зрушення у суспільстві. Натомість, такі тенденції можна передбачати і проектувати з наукових позицій, що дасть змогу ефективно управляти ними.

Проектування – особливий тип організації мислительної роботи, котрому вже понад 5 тис. років. Щоразу появу проектувальної діяльності пов'язують із потребою виходу за стандартні умови, ситуацію, коли не вистачає традиційної організації наявного знання. Проект поєднує у собі жорсткість в організації та м'якість відносно взаємодії з наявним соціальним контекстом та розумінням ситуації. Проект буде успішним та реальним за тих умов, коли буде відображати ключове слово, котре має мати певні особливості.

В. Л. Глазичев зазначає такі особливості проекту:

- 1) вираження у ключовому слові, понятті, котре має володіти очевидністю, і будь-яка людина має миттєво реагувати на його зміст і адекватно його сприймати та розуміти;
- 2) це поняття має братись із буденної культурної мови (воно не має бути зі сленгу професіоналів чи науковців);

3) проектна методологія виникає там, де є дефіцит інших форм знання [12], саме тоді, за О.І. Генісаретським, виникає проектна готовність.

У культурно-гуманітарному середовищі кожне явище є унікальним, хоч у ньому можна шукати загальні закони та універсалії. Мислення, культура – це унікальні явища. Щоб правильно їх зрозуміти, треба щоразу вибудовувати відповідну стратегію. Так, щоб у проекті слово-ключ звучало і розумілось адекватно, необхідно врахувати особливості дворівневого існування кожного явища. Перший рівень є соціетальним – де система взаємодій має єдину істину і єдине розуміння, тобто є універсалією. Другий рівень – вітальний, у ньому присутні різні форми життя, котрі розуміють і трактують інформацію по-своєму, відповідно виникає багатозначність. Саме так пояснює властивості суб'єкта і С. Л. Рубінштейн [11]. Завдання проектувальника - віднайти таке ключове слово (поняття), котре б спонукало до проектної готовності і мало адекватне розуміння у соціумі. Так, як людина існує у двох рівнях одночасно.

Починаючи з 20-30-их років ХХ ст., з'являються спеціальні технології проектування і розвивається його ідеологія. Формується спеціальна термінологія, і проектування оформлюється як особливий вид діяльності. Спочатку проект – це інженерна діяльність, де вперше вдалось поєднати розробку семіотичних моделей, які описують природні процеси і розробку конструктивних елементів, які їх забезпечують.

Головна ідея соціального проектування полягала у створенні нових форм соціального (індивідуального) життя, у кінцевому результаті нові форми мислення та розуміння людиною соціального оточення, тобто видозміни, мали відбутись як на соціетальному, так і на вітальному рівнях. Проте перетворення відбувались лише у морфологічних структурах, тобто утворились нові, якісно відмінні формальні форми взаємодії, а нові форми життя не виникли. Наприклад, якщо прагнули до колективізму, отримали індивідуалізм. Так відбулось розходження між задумом проекту і його кінцевим результатом. Ті соціальні параметри, котрі закладались, втрачались при реалізації проекту,

тобто соціальна морфологія творилась, а соціальні параметри деформувались або зникали.

У 60-70 ті роки ХХ ст. виникає два напрямки розвитку проектування: перший виникає як методологія проектування (Г. П. Щедровицький, О.І.Генісаретський, К. М. Кантор, С. Б. Кримський) [5; 7; 12], їх завданням було відрефлексувати ті види проектування, котрі були на той час достатньо розвинені: соціальне проектування, дизайн, системне проектування, організаційне проектування, вони вимагали інтелектуального забезпечення; також у цей період відбувається інтенсивна експансія проектування в інші види діяльності; другий – розробляє І. Ляхов, він перший вводить ідею соціального конструювання, у цей час складаються діяльності семіотичного типу: соціальне планування, соціальне управління, соціальне прогнозування – які створювались як паперові проекти, що не мали завдання до реалізації.

Спроекувати можна не все і досвід показує, що коли проектування стосується соціальної сфери, то тут традиційна схема: задум–проект–реалізація - не діє. Необхідне створення нової методології, котра б указувала на прийоми реалізації соціальних проектів. Так, науковці пропонують залучити до методології проектування поняття культури. З таких позицій, кожна ситуація, котра потребує проектування, буде розглядатись як унікальна. Тоді змінюється позиція проектувальника і сам підхід до проектування. Тому у школі Г. П. Щедровицького пропонують відмовитись від директивної ролі проектувальника, котрий усе визначає (стратегію, технології, параметри і ін.), і перейти до концепції участі й ідеї соціально-педагогічної дії. При цьому, у ході самого проектування і реалізації віднаходяться параметри соціального життя. Окрім того, постає ідея перманентного проектування: твориться один проект, він є поштовхом для другого, третього, а вихідний проект переглядається.

Запровадження інноваційних змін в організаційну схему функціонування соціальних систем пов'язане з процедурами майбутньотворення та конструктивізації. Саме на цьому етапі відбувається поєднання складної системи теоретичних розробок і всеохоплюючої практики. Так як інноваційні

ідеї є результатом аналізу та синтезу теорій, завдання кожної з яких - покращення функціонування емпірики. Реалізація їхнього потенціалу вимагає розробки відповідної методології, а у результаті - сукупності методів, зміст яких враховував би всі особливості реформ та умови реального існування об'єкту вдосконалення.

Відтак, стає можливим психологічне проектування розвитку особистості, котре, з однієї сторони, опирається на досягнення наукових здобутків у галузі психології та педагогіки, враховує запити соціального довкілля, а з іншої, - задіює природній потенціал особи, здатної до розвитку і самореалізації.

М. С. Каган, досліджуючи особливості формування культурного довкілля, визначає три форми духовної предметності (буття культури): знання – плоди пізнавальної діяльності; цінності – продукт ціннісно-орієнтаційної діяльності, проекти – підсумок духовно-перетворювальної діяльності [4].

Він зауважує, що рівень культури кожної людини і всього людства на кожній стадії онтогенезу і філогенезу не визначається притаманними для неї обсягом і глибиною знання. Отримання знання відбувається через особливий вид людської діяльності, мета котрої: 1) відображення реального існуючого, у його одиничному, конкретному, неповторному; 2) виявлення загальних сутнісних зв'язків і відношень; 3) зв'язок одиничного і загального у формах особливого. Підсумок цивілізаційного і культурного розвитку відображається у проектах.

М. С. Каган виокремлює в історичному становленні людства три шляхи формування проектувальної діяльності. Розвиваючись, людство першопочатково почало використовувати „моделі майбутнього, що потребується”. Відтак, кожна дія здійснюється цілеспрямовано, на основі попереднього проекту. Спроектювався і спосіб досягнення цілей, перетворюючись із біологічного у штучний – культурний. Це дало поштовх до виникнення та розповсюдження інженерного та технічного проектування.

Творення „другої природи” з матеріалів „першої” здійснюється у технічному (інженерному) проектуванні світу речей, де взаємодіє технічне і

художньо-образне проектування (у доіндустріальний період вони були нероздільні). Мова йде про дизайн – „художньо-технічне проектування” або „художнє конструювання”. Зміст такої діяльності - не у виконанні, відтворенні проєктивного зразка у необмеженій кількості ідентичних екземплярів (тиражування), а у створенні проєктного прообразу речі, що поєднує утилітарні, технологічні, ергономічні, економічні та водночас художньо-естетичні якості.

Другий шлях формування проєктивної діяльності свідомості – міфологія. Проєкти дій, що зародились у практичній свідомості індивіда, були вкрай визначені, конкретні, так як вони проєктували визначені дії (виготовлення інструменту, мисливство і т. ін.). Міф став моделлю буття у цілому, фантастичним подвоєнням світу та піднімається над випадковими фрагментами індивідуальної життєдіяльності. У світі фантазії створювались проєкти неіснуючого, принципова різниця між реальним буттям і вимислом не існувала, так як початкові форми свідомості (суспільної та індивідуальної) відрізняються ілюзорністю. Це дало поштовх соціальному проєктуванню, основу часто формує утопічна концепція як зразок досконалого функціонування соціуму.

Соціальне проєктування сутнісно відрізняється від проєктування речей, так як створює моделі особливого роду об'єктів – інституційно-організаційного характеру. Починаючи з трактатів Платона: „Закони”, „Держава” і реформ Перикла, закінчуючи сучасними перетвореннями способів управління виробництвом, юридичною системою, шкільною освітою та ін. Проєктування нових форм суспільного життя здійснюється суспільними діячами і філософами, практиками і теоретиками, утопістами та науковцями, така духовна основа політичної культури. Тут використовуються також зусилля публіцистики та мистецтва. Найбільш яскраво це виявилось у творах соціалістів-утопістів. Співвідношення теоретичного і художньо-образного проєктування може бути різним, від домінування першого в „Утопії” Т. Мора - до переваги другого у „Що робити?” М.Чернишевського. За будь-яких умов ці два способи представлені моделлю „бажаного” соціального майбутнього.

Третій шлях формування проєктивної діяльності свідомості первіснообщинної людини – такий як і в історичному процесі становлення її пізнавальної та ціннісно-орієнтаційної діяльності – дитяча гра. Дитяча свідомість проєктує дії, котрі здійснює. Відтак, гра є подвійним проєктуванням: безпосереднє – проєктування виконуваної дії; опосередковане – проєктування власного майбутнього, проєктування того, якою дитиною хоче стати і морально і фізично. На основі цього формується психологічне проєктування і самопроєктування.

У цьому випадку ідеальна модель людини завжди відповідає культурі, в якій створюється образ бажаної ідеальної людини (для християнина це - один образ, для мусульманина - зовсім інший). Тут відстежується синтез теоретичної та художньо-образної уяви про ідеальну людину.

Мистецтво, самостійно поєднуючись з іншими не-художніми образами проєктування людини, є одним з найефективніших способів проєктування людини, створення її ідеальної моделі, котра стає предметом наслідування для маси реальних людей. При цьому, треба розмежувати поняття „ідеал” і „проєкт”. Ідеал, на відміну від ціннісно нейтрального проєкту, є носієм найвищих цінностей, тим самим спрямовуючи людську поведінку у моральній, естетичній, політичній, релігійній сферах, та слугує критерієм оцінки реальності у кожній із зазначених сфер.

Система освіти у нас створена таким чином, що педагогічний процес орієнтований на розвиток мислення і пізнання, не зачіпаючи ні емоційного життя особи, а ні її уяви – вважається, що остання сформувалась у дошкільному віці у грі і залишається такою назавжди.

Рольова гра дитини – це художньо-ігрова дія, самодіяльна комедія-дель-арте, котра не знає ні розподілу функцій драматурга, режисера, актора, сценографа, ні розподілу позицій актора та глядача.

Створення витворів мистецтва не випадково називається „художньою творчістю”, так і не випадково спортивну гру називають „грою за правилами” – ці визначення фіксують різні доміанти цих видів діяльності, у рольовій грі

правила і творчість урівноважуються, що дає змогу формувати у дитини вільну активність продуктивної уяви та водночас дисципліну цілеспрямованої та програмованої поведінки. З позицій проектування, гра була і залишається найбільш ефективним інструментом культури, що призначений для формування людської свідомості дитини як культурної істоти.

Хоч роль проектування стабільна та велика у буденній свідомості та у грі, це не задовольняє культуру, з її прогресом, що швидко розвивається, та породженою нею диференціацією форм діяльності. Цей процес вимагає спеціального проектного забезпечення кожної з форм, це відобразилось на пізнавальній та ціннісно-орієнтаційних видах діяльності.

Релігія чинила спроби об'єднання можливостей „моделювання бажаного майбутнього”, котрі діють у мистецтві і філософії: могутність художньої фантазії породжувала міфологічну основу релігійної свідомості – образи Будди, Магомета, життєпис Ісуса Христа, а сила філософсько-теоретичного мислення створювала теологічні конструкти. У релігії не має власних засобів проектування діяльності, вона використовує силу художньої уяви, здійснює експансію у сферу теоретичного мислення або психологічний субстрат.

Практично-духовна фантазія, на відміну від міфологічно-художньої, має за мету створення проектів, призначених для практичної реалізації. Тому цей вид діяльності має стати спеціалізованим, а проекти слід створювати: природні, соціальні, людські.

Висновки. Відповідно до вимог сучасного цивілізаційного розвитку особливої актуальності набуває психологічне проектування. Проекти мають такі спільні ознаки, котрі вирізняють їх серед інших заходів і видів діяльності: спрямованість на досягнення конкретних цілей; координоване виконання взаємозалежних дій; обмеженість у часі з чітко визначеними початком і завершенням; унікальність.

На сьогодні є недостатньо обґрунтованими теоретичні, методологічні та прикладні аспекти створення проектів найвищого психологічного рівня складності, котрі водночас були б програмами, технологіями розвитку та

становлення особистості у гармонійному, здоровому соціумі. Тому ця проблематика потребує подальшого дослідження у різних аспектах.

Список використаних джерел:

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследований реальной личности): Избр. психол. труды. / К. А. Абульханова. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. – 224 с.
2. Брушлинский А. В. Психология субъекта / Отв. ред. проф. В.В. Знаков / А. В. Брушлинский. - М.: ИП РАН; СПб.: Алетейя, 2003. - 272 с.
3. Выготский Л. С. Избранное / Выготский Л. С. – М., 1997. – 337 с.
4. Каган М.С. Философия культуры / Каган М. С. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 416 с.
5. Кантор К. Два проекта всемирной истории / К. Кантор // Вопросы философии. – 1990.- № 11.
6. Костюк Г. С. Принцип развития в психологии / Г. С. Костюк // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1969. – С. 118-152.
7. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Сергій Кримський. – К.: ПАРА ПАН, 2003. – 240 с.
8. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: наук. моногр. / Сергій Дмитрович Максименко – К.: КММ, 2006. – 255 с.
9. Максименко С. Д. Основи генетичної психології: навч. посіб. для студ. пед. вузів / Сергій Дмитрович Максименко – К.: НПЦ Перспектива, 1998. – 217 с.
10. Пригожин И.. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стингерс. – М.: Прогресс, 1986. – 431 с.
11. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / Рубинштейн С.Л. – СПб.: Питер, 2003. – 5-8 с.

12. Щедровицкий Г.П. Избранные труды/ Щедровицкий Г. П. – М.: Шк.Культ.Полит.,1995. – 760 с.

В статье осуществлено теоретический и методологический анализ проблемы формирования личности через совмещение двух аспектов: социального и психологического, что возможно через процедуру психологического проектирования. Это – одна из разновидностей научного проектирования, задания которой - конструирование природосоответственных личностных структур социального субъекта, которые бы в полной мере обеспечивали его индивидуально - личностное развитие и гармоничное взаимодействие с окружающей средой.

Ключевые слова: *культура, личность, проектирование, психологическое проектирование, социальная окружающая среда.*

In the article it is carried out combining the theoretical and methodological analysis of problem of forming of personality two aspects social and psychological, through procedure of the psychological planning. It – one of varieties of the scientific planning, task of what constructing of nature personality structures of social subject, which in a complete measure would provide him individually personality development and harmonious co-operating with an environment.

Keywords: *culture, personality, project, psychological project, social environment.*